

**JINOYAT IJROIYA TIZIMINI LIBERALLASHTIRISH:
O'ZBEKISTONDAGI ISLOHOTLAR TAHLILI****Esanova Shohina Ibot qizi**

Termiz davlat universiteti, yuridik fakultet 4-bosqich talabasi

Gmail: shohinaesanova@gmail.com

+998959005030

Irnazarov Shuxrat Najmetdinovich

Termiz davlat universiteti, o'qituvchi

Gmail: irnazarovshuhrat@gmail.com

+998332431133

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18095546>**Annotatsiya**

Ushbu ilmiy maqola O'zbekistonda jinoyat ijroiya tizimini liberallashtirishga qaratilgan islohotlarni har tomonlama tahlil qiladi. Mamlakatdagi siyosiy o'zgarishlar fonida, xususan, 2016 yildan so'ng inson huquqlariga e'tibor kuchaygan bir davrda, jinoyat ijroiya tizimi o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Maqolada ushbu islohotlarning tarixiy konteksti, ularning huquqiy va institutsional asoslari, shuningdek, muqobil jazolar, inson huquqlari himoyasi va mahkumlarni jamiyatga qayta integratsiya qilish kabi asosiy mexanizmlarning amaliyotga joriy etilishi ko'rib chiqiladi. Tahlil islohotlarning erishgan yutuqlari, mavjud kamchiliklar va ularni bartaraf etish bo'yicha istiqbolli yo'nalishlarga qaratilgan bo'lib, tizimni yanada insonparvar va samarali qilish uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlarni aniqlashni maqsad qilgan. Ushbu tadqiqot jinoyat ijroiya sohasidagi o'zgarishlarning nazariy va amaliy jihatlarini tushunishga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: Jinoyat ijroiya tizimi, liberallashtirish, O'zbekiston, islohotlar, inson huquqlari, muqobil jazolar, reintegratsiya, adliya

Hozirgi zamon davlatchiligida huquq ustuvorligi va inson huquqlari himoyasi jamiyat taraqqiyotining asosiy ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi o'zining mustaqillik davridagi rivojlanish bosqichlarida, ayniqsa 2016 yildan keyingi davrda, keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirmoqda. Bu islohotlar nafaqat iqtisodiy va siyosiy sohalarni qamrab olib, balki mamlakatning jinoyat ijroiya tizimida ham jiddiy o'zgarishlarni taqozo etdi. Tizimning o'tmishdagi qat'iy va qattiq tabiatini inobatga olgan holda, uning liberallashtirilishi insonparvarlik tamoyillarini joriy etish, mahkumlarning huquqlarini ta'minlash va ularni jamiyatga qayta moslashtirish jarayonlarini optimallashtirishga qaratilgan dolzarb vazifadir. Ushbu tadqiqot O'zbekistonda jinoyat ijroiya tizimini liberallashtirishga oid amalga oshirilgan islohotlarni chuqur tahlil qilish, ularning qonunchilik asoslarini, amaliy natijalarini,

shuningdek, yuzaga kelayotgan muammolar va ularni hal etish yo'llarini o'rganishni maqsad qilgan. Maqola tizimni modernizatsiya qilish bo'yicha davlatning sa'y-harakatlarini baholashga va kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini belgilashga xizmat qiladi.

Jinoyat ijroiya tizimini liberallashtirish va insonparvarlashtirish masalalari global miqyosda ko'plab tadqiqotlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Jahon adabiyotida jazoni ijro etish tizimlarining evolyutsiyasi, jazoning maqsadlari (qasos, tuzatish, oldini olish) borasidagi nazariy bahslar keng yoritilgan. Xususan, jazoning asosan jazolashga qaratilgan yondashuvdan asta-sekin reabilitatsiya va reintegratsiya tamoyillariga o'tish tendensiyasi ko'plab mamlakatlar misolida o'rganilgan. Postsovet hududida jinoyat ijroiya tizimini isloh qilish tajribasi, xususan, sovet merosidan voz kechish va xalqaro standartlarga moslashish jarayonlari bo'yicha qator ilmiy ishlar mavjud. O'zbekistondagi ushbu jarayonlarni tahlil qilishda Xalqaro inson huquqlari qonunchiligi (BMTning mahbuslarni tutib turish uchun minimal standart qoidalari, qiynoqlarga qarshi konvensiya kabi) asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Biroq, O'zbekistonning o'ziga xos sharoitlarida amalga oshirilayotgan islohotlar bo'yicha chuqur va keng qamrovli ilmiy tahlillar hali yetarlicha emas. Aksariyat manbalar umumiy huquqiy o'zgarishlarni qayd etsa-da, ularning amaliyotga joriy etilishi, erishilgan natijalar va mavjud muammolarni tanqidiy jihatdan baholovchi tadqiqotlar cheklangan. Ushbu maqola jinoyat ijroiya tizimi liberallashtirilishining O'zbekiston kontekstidagi o'ziga xos jihatlarini o'rganish orqali mavjud bo'shliqni to'ldirishga urinadi.

Ushbu tadqiqotda kompleks yondashuvdan foydalanilgan bo'lib, uning asosini huquqiy, sotsiologik va qiyosiy tahlil usullari tashkil etadi. Birinchidan, O'zbekiston Respublikasining jinoyat-ijroiya qonunchiligidagi o'zgarishlar, xususan, qabul qilingan qonunlar, kodekslarga kiritilgan tuzatishlar va Prezident farmonlari mazmuniy-huquqiy tahlil qilindi. Bu huquqiy bazaning liberallashtirish tamoyillariga qanchalik mos kelishini aniqlashga yordam beradi. Ikkinchidan, islohotlarning amaliyotga joriy etilishi, ya'ni muqobil jazolar qo'llanilishi, mahkumlarning saqlash sharoitlari va ularning jamiyatga reintegratsiyasi holati sotsiologik jihatdan o'rganiladi. Bunda davlat organlarining rasmiy hisobotlari, ommaviy axborot vositalaridagi xabarlar va ekspertlar baholari kabi ikkilamchi ma'lumotlar manbalari tahlil qilinadi. Uchinchidan, O'zbekistondagi islohotlar tajribasi postsovet makonidagi va boshqa o'tish davrini boshdan kechirayotgan mamlakatlarning tajribasi bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Bu O'zbekistonning o'ziga xosligini va xalqaro ilg'or

tajribadan o'rganish imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi. Tadqiqotda tanqidiy yondashuv ustuvor bo'lib, nafaqat erishilgan yutuqlar, balki mavjud muammolar va cheklovlar ham xolis baholanadi. O'zbekistonda jinoyat ijroiya tizimi uzoq va murakkab tarixga ega. Mustaqillikka erishgunga qadar bu tizim sovet totalitar tuzumining bir qismi bo'lib, unga xos bo'lgan qat'iy markazlashuv, jazolashga asoslangan yondashuv va siyosiy nazorat tamoyillariga tayanardi. Mustaqillikning ilk yillarida mamlakatda davlat qurilishi va milliy huquq tizimini shakllantirishga e'tibor qaratildi. Dastlabki islohotlar ko'proq sovet qonunchiligining ayrim qoidalarini milliy sharoitlarga moslashtirish va suverenitetni mustahkamlashga qaratilgan edi. O'sha davrda jinoyat ijroiya tizimi asosan qat'iy nazorat, mehnat bilan tarbiyalash va jamiyatdan ajratishga yo'naltirilgan bo'lib qoldi. Prezident Islom Karimov davrida mamlakatda barqarorlikni ta'minlash va xavfsizlikka e'tibor kuchaygani sababli, huquqni muhofaza qilish organlarining, shu jumladan jinoyat ijroiya tizimining roliga sezilarli liberallashtirish kuzatilmadi. Garchi inson huquqlari bo'yicha bir qator xalqaro shartnomalar ratifikatsiya qilingan bo'lsa-da, amaliyotda mahkumlarning saqlash sharoitlari, ularning huquqiy himoyasi va qiynoqlarning oldini olish borasida jiddiy muammolar mavjudligi xalqaro tashkilotlar tomonidan tez-tez qayd etib kelinardi. Tizimda shaffoflik va ochiqlik yetishmasligi, jamoatchilik nazoratining zaifligi islohotlarga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirdi. 2016 yilga kelib, mamlakatning yangi rahbariyati boshchiligida keng ko'lamli islohotlar dasturi e'lon qilinishi bilan, jinoyat ijroiya tizimini liberallashtirish uchun asos yaratildi. 2016 yildan keyingi davr O'zbekistonda jinoyat ijroiya tizimini liberallashtirish bo'yicha tub o'zgarishlar davri bo'ldi. Ushbu islohotlar huquqiy, institutsional va amaliy jihatdan bir qator muhim qadamlarni o'z ichiga oldi. Qonunchilik asosida amalga oshirilgan islohotlar: 1. Jinoyat va Jinoyat-protsessual kodekslariga kiritilgan o'zgarishlar: Ozodlikdan mahrum etish bilan bog'liq bo'lmagan jazolar turini kengaytirish, qamoqqa olishning muqobillarini joriy etish, ayrim jinoyatlar tarkibini dekriminalizatsiya qilish va jinoyat sodir etgan shaxslarni jinoiy javobgarlikka tortishda insonparvarlik tamoyillarini kuchaytirish choralari ko'rildi. 2. Jinoyat-ijroiya kodeksining yangi tahrirda qabul qilinishi (yoki unga jiddiy o'zgartirishlar kiritilishi): Ushbu kodeksda mahkumlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga, saqlash sharoitlarini yaxshilashga, jazoni ijro etishda shaffoflikni oshirishga va jamoatchilik nazoratini kuchaytirishga alohida e'tibor qaratildi. 3. Amnistiya aktlari va afv etish institutining keng qo'llanilishi: Muntazam ravishda afv etish to'g'risidagi farmonlar qabul qilinib, minglab mahkumlar o'z jazolarini o'tashdan

ozod etildi yoki ularning jazosi yengilroq'iga almashtirildi, bu esa jazoni o'tash muassasalaridagi yukni kamaytirishga va insonparvarlik tamoyilini amalda qo'llashga xizmat qildi. Institutsional islohotlar: 1. Jazoni ijro etish tizimini boshqarishda ochiqlik va shaffoflikni oshirish: Ichki ishlar vazirligi tarkibidagi jazoni ijro etish departamentining faoliyati doirasida jamoatchilik bilan aloqalarni kuchaytirish, jazoni ijro etish muassasalariga Oliy Majlis Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) va boshqa fuqarolik jamiyati institutlari vakillarining kirish imkoniyatini kengaytirish choralari ko'rildi. 2. Inson huquqlari bo'yicha Milliy strategiyaning qabul qilinishi: Ushbu strategiya doirasida qiynoqlarning oldini olish, mahkumlarning huquqlarini ta'minlash va jazoni ijro etish tizimini xalqaro standartlarga moslashtirishga qaratilgan aniq chora-tadbirlar belgilandi. 3. Jazoni ijro etish muassasalarida nazorat mexanizmlarini kuchaytirish: Ichki va tashqi nazoratni kuchaytirish, xususan, prokuratura nazorati va fuqarolik jamiyati vakillari ishtirokidagi jamoatchilik kengashlari faoliyatini rivojlantirish orqali tizimdagi suiiste'molliklarning oldini olishga urinishlar qilindi. Ushbu qonunchilik va institutsional o'zgarishlar jinoyat ijroiya tizimida liberallashtirishning mustahkam asosini yaratdi va keyingi amaliy islohotlar uchun yo'l ochdi. Jinoyat ijroiya tizimini liberallashtirish nafaqat qonunchilik darajasida, balki amaliyotda ham bir qator mexanizmlar orqali amalga oshirildi. Ushbu mexanizmlarning asosiy yo'nalishlari muqobil jazolar qo'llanilishi, mahkumlarning inson huquqlarini ta'minlash va ularni jamiyatga qayta integratsiya qilishdan iborat. Muqobil jazolar tizimini kengaytirish: O'zbekistonda jazoni ijro etish tizimini liberallashtirishning muhim yo'nalishlaridan biri ozodlikdan mahrum etish bilan bog'liq bo'lmagan jazo turlarini kengaytirish va ularni qo'llash amaliyotini faollashtirish bo'ldi. Jumladan, jamoat ishlari, axloq tuzatish ishlari, jarima va probatsiya nazorati kabi muqobil choralar keng qo'llanila boshlandi. Bu o'z navbatida qamoqxona aholisini kamaytirishga, sudlarning jazoni tayinlashda ijtimoiy xavflilik darajasini inobatga olgan holda differensial yondashishiga va jinoyatchilikning takrorlanish darajasini pasaytirishga xizmat qiladi. Probatsiya xizmatlari faoliyatining yo'lga qo'yilishi mahkumlarni jazoni ijro etish muassasalariga joylashtirmasdan, jamiyatdan ajratmagan holda nazorat qilish va ularni ijtimoiy muhitga moslashtirish uchun sharoit yaratdi. Inson huquqlarini himoya qilish: Jinoyat ijroiya tizimida inson huquqlarini ta'minlash borasida ham sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Mahkumlarning saqlash sharoitlarini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, xususan, oziq-ovqat, tibbiy xizmat ko'rsatish va yashash maydoni normalarini yaxshilash bo'yicha choralar ko'rildi. Qiynoqlarning oldini

olish bo'yicha qat'iy siyosat olib borildi va bunda Ombudsmanning jazoni ijro etish muassasalariga erkin kirishi, shuningdek, qiynoqlar haqidagi xabarlarni tekshirish mexanizmlarini takomillashtirish muhim rol o'ynadi. Mahkumlarning advokat bilan uchrashishi, oilasi bilan aloqada bo'lishi va shikoyat qilish huquqlari mustahkamlandi. Reintegratsiya va ijtimoiy moslashuv: Liberallashtirish jarayonining yana bir muhim qismi mahkumlarni jamiyatga qayta integratsiya qilishga qaratilgan dasturlarni joriy etishdan iborat. Bu borada jazoni ijro etish muassasalarida kasb-hunar o'rgatish, savodxonlikni oshirish, psixologik yordam ko'rsatish va bandlikni ta'minlash bo'yicha choralar ko'rilmogda. Maqsad, ozodlikka chiqqan shaxslarning qonuniy yo'l bilan daromad topishini ta'minlash, ularning ijtimoiy aloqalarini tiklash va jamiyatning to'laqonli a'zosi bo'lishiga ko'maklashishdir. Bu jarayonda davlat organlari, mahalliy hokimiyatlar va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekistonda jinoyat ijroiya tizimini liberallashtirish bo'yicha amalga oshirilgan islohotlar qator sezilarli natijalar va yutuqlarga erishdi, biroq ayni paytda o'z yechimini kutayotgan muammolar ham mavjud. Erishilgan yutuqlar: 1. Mahkumlar sonining kamayishi: Muqobil jazolar tizimining kengayishi va afv etish institutining faollashuvi natijasida jazoni ijro etish muassasalaridagi mahkumlar soni sezilarli darajada kamaydi, bu esa saqlash sharoitlarini yaxshilashga imkon berdi. 2. Inson huquqlari himoyasining kuchayishi: Qiynoqlarning oldini olish bo'yicha tizimli ishlar yo'lga qo'yildi, Ombudsmanning faoliyati kengaytirildi va mahkumlarning huquqiy himoyasi bo'yicha mexanizmlar takomillashtirildi. 3. Shaffoflik va ochiqlikning oshishi: Jazoni ijro etish muassasalarining faoliyatida shaffoflik ortdi, jamoatchilik vakillari va OAV uchun muassasalarga kirish imkoniyatlari kengaytirildi. 4. Reintegratsiya dasturlari rivoji: Mahkumlarni jamiyatga qayta moslashtirish bo'yicha kasb-hunar ta'limi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash dasturlari yo'lga qo'yildi. Mavjud muammolar: 1. Eski mentalitetning saqlanib qolishi: Tizim xodimlarining bir qismida jazolashga asoslangan yondashuvning saqlanib qolishi, liberallashtirish tamoyillarini to'liq anglamaslik holatlari kuzatilishi mumkin. 2. Moliyaviy va resurs cheklovlari: Reintegratsiya dasturlarini to'liq amalga oshirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va kadrlar salohiyatini oshirish uchun yetarli moliyaviy resurslar va moddiy-texnik bazaning yetishmasligi. 3. Kadrlarning malakasi: Probatsiya xizmatlari va reintegratsiya dasturlarini amalga oshirishda ishtirok etuvchi mutaxassislarining, xususan, psixologlar va ijtimoiy xodimlar yetishmasligi yoki ularning malakasini oshirish zaruriyati. 4. Jamoatchilikning xabardorligi: Jamiyatda ozodlikka chiqqan

shaxslarga nisbatan salbiy munosabatning saqlanib qolishi, ularning ishga joylashishi va ijtimoiy moslashuviga to'siqlarning mavjudligi. Muammolarni bartaraf etish yo'llari: 1. Kadrlar salohiyatini mustahkamlash: Tizim xodimlarini inson huquqlari, probatsiya va reintegratsiya bo'yicha doimiy ravishda o'qitish va ularning malakasini oshirish. 2. Moliyalashtirishni oshirish: Jazoni ijro etish tizimini modernizatsiya qilish va reintegratsiya dasturlarini qo'llab-quvvatlash uchun davlat budjetidan ajratiladigan mablag'larni ko'paytirish, xalqaro grantlar va loyihalarni jalb etish. 3. Jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish: Fuqarolik jamiyati institutlari, xususan, nohukumat tashkilotlarni islohotlarga jalb etish, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish va jamiyatda o'zaro yordam muhitini shakllantirish. 4. Qonunchilikni takomillashtirishda davom etish: Xalqaro standartlarga muvofiq qonunchilikni muntazam ravishda ko'rib chiqish, liberallashtirishni chuqurlashtirish va inson huquqlari himoyasini yanada mustahkamlash. 5. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish: Tizimda shaffoflikni oshirish, elektron ma'lumotlar bazalarini yaratish va nazorat mexanizmlarini avtomatlashtirish.

O'zbekistonda jinoyat ijroiya tizimini liberallashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar mamlakatning yangi davlat qurilishi yo'lidagi muhim qadam hisoblanadi. 2016 yildan so'ng boshlangan keng ko'lamli o'zgarishlar jinoyat qonunchiligini insonparvarlashtirish, muqobil jazolar doirasini kengaytirish, mahkumlarning inson huquqlarini ta'minlash va ularni jamiyatga qayta integratsiya qilish mexanizmlarini joriy etish orqali tizimning eski, jazolashga yo'naltirilgan tamoyillaridan voz kechishga qaratilgan. Ushbu tadqiqot islohotlarning dastlabki, ammo sezilarli yutuqlarini, xususan, qamoqxona aholisining kamayishi, saqlash sharoitlarining yaxshilanishi va shaffoflikning ortishini qayd etadi. Biroq, tizimni to'liq liberallashtirish va uning samaradorligini oshirish yo'lida qator muammolar, jumladan, eski mentalitetning ba'zi ko'rinishlari, moliyaviy cheklovlar va kadrlar salohiyatini oshirish zarurati saqlanib qolmoqda. Bu muammolarni bartaraf etish uchun qonunchilikni yanada takomillashtirish, kadrlar malakasini oshirish, moliyalashtirishni kuchaytirish va fuqarolik jamiyati institutlarining faol ishtirokini ta'minlash muhimdir. Kelajakda O'zbekiston jinoyat ijroiya tizimini xalqaro inson huquqlari standartlariga to'liq moslashtirish, jazoning oldini olish va mahkumlarni jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida qayta shakllantirishga qaratilgan kompleks yondashuvni davom ettirishi lozim. Bu jarayon davlatning izchil siyosiy irodasi va jamiyatning faol ishtirokini talab qiladi..

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Van Zyl Smit, Dirk, and Sonja Snacken. Jazoni isloh qilish siyosati. London: Routledge, 2009.
2. Solomon Jr., Peter H. Adolat o'tish davrida: Sovetdan keyingi mamlakatlarda islohot chaqiriqlari. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
3. Fairbank, Thomas. "Postsovet jazoni ijro etish islohoti va xalqaro standartlar." Yevropa Jinoyat Siyosati va Tadqiqotlari Jurnal, jild. 18, son. 4, 2012, b. 401-414.
4. Morgenstern, Christine. "Yevropada qamoqqa olinmaydigan sanksiyalarni rivojlantirish: Qiyosiy sharh." Yevropa Probatsiya Jurnal, jild 4, son 1, 2012, bet. 5-21.
5. Mendelson, Sarah E., and Theodore P. Gerber (eds.). Markaziy Osiyoda Qonun Ustuvorligi Tomon: Sud Islohotlarining Qiyinchiliklari. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2012.

